

Старий наш пан, покійник, недобрий був! Не тим би згадувати, да луччим ні за що.

У нас через річку хутір козачий вільний, то й козаки його стереглись, як огню, і обходили, бо тяжко їх кривдив. А що вже ми, кріпаки, натерпілись од його, то нехай Господь боронить всякого хрещеного чоловіка! Було, як стрінеш його, то біжиш, не розглядаючи, чи гора, чи низ, аби розминутись. Найбільш його боялись дівчата. Не один вік дівоцький веселий він стратив. А що йому вдієш?.. Іде, було, по селу хмурий, сердитий та й поглядає туди й сюди, як той ворон хижий.

Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як застукотить у сінях, заgrimихтить — сам пан у двері! Як то кажуть: про вовка промовка, а вовк у хату.

Увійшов він та й питає: "А де твоя дочка, Одарка?"

А в мого брата була дівчина, боже мій милий, яка дівчина! Вона, було, ввесь двір веселить собою, як зорею. Таке ж то молоде та щасливе! ніякого лиха не знає, не відає; бігає собі та сміється, мов у срібні дзвоники дзвонить.

Спитав він про Одарку — ми так і поприкипали на місці, а Одарка саме в хату. Він як угледів дівчинку, аж очі йому засвітились, та й каже:

— Ходи зо мною в двір, дівчино!

Одарка до матусі. Стала коло матусі і стоїть, не дише, моя рибочка.

— Вона іще й літ не дійшла, пане: п'ятнадцятий годок починає, — каже батько, а мати плаче.

— Ану іще що зговори мені, вражий сину! то я тебе почастую! — grimнув на його та знову до Одарки: — Хутко, хутко, Одарко! ходім!

Вона все стоїть, не йде.

— Хутко, дівчино!

Не йде, мов омертвіла. Загарбав він її та й повів.

Наче сонце наше зайшло! Якось у хаті спустіло, обезлюдніло.

II

Перемучились ми до вечора. Увечері братова побігла в двір довідатись та хутко й вернулась: "До Одарки не пустили, — каже, — і здалік не бачила, і голоска її не чула!" — а сама плаче-плаче!

І довгонько ми не бачили свою дитину: не пускали ні батька, ні матері, ані мене. Прийдеш, було, постойш коло панських воріт та й додому вернешся, аж тобі світ милий. Розпитуєш у дворок, у дівчат. "Не знаємо, серце, не знаємо. Вашу дитину мов за золоту браму зачинено: і в вічі її не побачиш".

А інші — то сміються, неначе Господь їм розум одібрав. "Що буде вашій Одарці? — кажуть, — буде те, що й нам було! Чому ні? Хіба ваша Одарка велика панна, чи що? А ми ж не були діти в свого батька? Може, нас ненька не жалувала? І ми колись були добрі, а ось же довелось зійти на ледащо, да таки ж якось у світі живемо і хліб жуємо".

Ми ходимо та ходимо щодня, чи не побачимо. Вже третій тиждень минає. У неділю ввечері братова вернулась із двору, плачучи. "Не бачила, — каже, — тільки дворки, нехай Господь їм подарує, з мене насміялись".

III

Сидимо мовчки; тихо в хаті та сумно, тільки чути, як братова плаче, або брат тяжко, тяжко зітхне. Коли щось зашелестіло; рипнули двері, увійшла наша Одарка. Ми так і зомліли, як на неї глянули: бліда-бліда та замучена! А вона, безталанночка, поклонила та й стала в порога, як чужа; стоїть і очей не зведе.

— От, жінко, — каже брат, — ми й побачили свою дитину. Яка красна стала! — та й заплавав. Уперше зроду я тоді побачила, як мій брат плаче. Нехай Мати Божа удруге не приводить!

Посадили ми свою Одарку на лавці; братова й каже:

— Доню моя! горенько моє! се вже тебе одпустили з двору?

— Я, мамо, нишком прийшла. У двір гості наїхали: молодий пан із жінкою.

— Розкажи ж нам, Одарочко, усі пригоди свої, любко! — кажу їй.

— Та розкажи ж бо, розкажи! нехай послухають! — каже брат та й вийшов з хати, мов його огнем пекло.

Одарка заплакала слізьми та й почала розказувати все: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били, як до згуби довели...

— Ти б, моя доню, до панії: може б, вона тебе вирядувала... нерозумна моя дитино!

— Мамо, мамо! що пані допоможе! Од нього всі врозсип, як голуби од шуліки. Не допоможе пані! Пані й панночки іще на мене обіжаються, неначе я справді винна. Котра не прийде — дорікає та ганить і словом, і оком.

Так-то журимось та плачемо, плачемо та журимось, і незчулись, як темна ніч наступила.

— Нездужаю я, матінко! — каже Одарка. — Нехай у вас перебуду хоч сю одну нічку. Тепер у дворі гості, ніколи й огледіться за мною.

IV

Заночувала дома. Чи спала, чи не спала, чи ще й очей не звела, вже парубки з двору й прибігли за нею:

— Іди хутко в двір!

Як вона просилась, як плакала іще який час перебути в батька, бо тяжко нездужала!

— Ні, — кажуть, — ми сього не сміємо. Не підеш доброхіть — силою поведемо: так звелено. Тебе ще звечора шукали нащось панночки й пані приїжджа.

— Якесь іще лихо коїться, — каже братова.

— Бодай ніхто такого не діждав! Лучче б вона була маленькою згинула! — озвався брат. — Годі, Одарко, годі плакати! годі проситись!., не помилують... та не їх і сила.

— Не сила наша, — кажуть парубки: вже й їм стало жалко. — Еге, дядьку! якби то сила!

Ми самі не свої: що то буде? Не знаємо, чи йти в двір, чи дома дождити свого лиха. Коли так, в обідню добу, прийшла Одарка.

— Прощайте, мамо, прощайте!

Ми до неї:

— Що таке, що таке?

— Оддали мене молодим панам, — каже, — з неділі повезуть. І вас повезуть, тітко-серце; казали, нам на неділю зрядитись.

У мене й серце похолонуло. Звікувала хоч не в розкоші, та все-таки між родом, у своїй хаті; а то оддають до чужих людей, у чужу сторону, не знаю за що й про що. Гірко мені стало; облили мене дрібні сльози. А братова дякує Бога, що її Одарка не сама на чужину їде.

Наш старший панич та одружився з ляховкою і жив собі в місті, а до батька років щось з чотири не їздив: були в гніву. Лютував старий за те, що ляховку взяв; да вже як Бог дав їм дітей, старий їх простив. Почали вони наїжджати у гості й частенько. Ляховка якось обійшла старого, наче якими чарами, що й слухавсь її, і гроші їй давав... а скупий такий був — Боже!

Як вона приїхала, пані наша й панночки підговорили її, щоб випросила собі Одарку, щоб то бідну дівчинку завезти геть от пана. Ляховка як почала просити, як почала молити, — він і оддав. І ото дано нам до неділі время зібратись, а самі вперед повіялись.

V

Діждались неділі; зійшлась родня нас випроводжати; попрощались. Одарка востаннє вклонилась матері; а мати схопила її, скропила сльозами та тільки промовляє: "Дитино моя! дитино моя єдина!" Та так-

то вже побивалась, нещаслива, що й кам'яне б серце розпалось. А дівчина наче замерла — і не плаче. Уклонила б батькові; батько благословив її: "Нехай тебе, моя доню, Мати Божа заступить!"

Привели нас у двір. Вози вже стоять запряжені. Вийшла пані з панночками, наказує вірно служити молодим панам; вийшов і він, пан.

— Рушай! — каже возниці. — Що тут говорити? Коли пани пожалуються, — каже до нас, — то знатимете в мене, як козам роги виправляють! Рушай!

Їдемо день і другий. Питаю в Одарки, чи здужає. "Здорова тіточко, тільки мені на серці важко, о, важко!" І все вона думає, все сумує: сказано, за ненькою та за батьком!

На четвертий день в'їхали в панський двір. Всі нас кругом озирають та переморгуються; ніхто не заговорить, ані привітає. Міські все люди, нещирії, глумливії.

Повели нас у покої. Вискочила пані. Мабуть, бачили ви не раз і не два тих ляховок? Всі вони прудкі, та веселі, та говіркі. І ся така ж була. Як почала вона говорити, то й за себе все сказала, і за нас одповістила. Та так-то хутко та шпарко! сама аж ізвивається перед нами. Старенька вже, а на висках кучері, в перснях блискучих, у стрічках, то ніби й молодого глядиться. Вийшов пан. Він був гарний на лиці, ставний такий і дуже гордовитий. Коли й гляне на тебе, то все одним оком, через плече. Спитав, чи нема листа од батька, і вийшов. Вибігла й дівтора на нас дивитись. Пані каже їм по-своєму: "Дайте сім хлопкам ручок поцілувати". Вони й попростягали рученята — цілуйте!

VI

Загадали мені прясти, а Одарку посадили гаптувати. Гаптує, було, панночкам споднички або що та щовечора й несе до панії показувати.

Пані часом і добра, тільки налає, якщо там негарно, а часом як розходиться, то, мов воду з лотоків, нічим не впиниш. Тоді всім лихо! Не злюбила вона нас, не так мене, як Одарку. Було, так і їсть, як іржа залізо. Ото раз: "Танцюй, Одарко! танцюй, та й годі!" Звеліла її вивести посеред покою — танцюй! Пішла танцювати, безщасна, та ніжки їй підітнулися — упала, а вони регочуться. "Удає, — кажуть, — удає!" Отаке лихо!

Дивлюсь я — тане, тане моя Одарка, як воскова свічечка. Сидить, було, цілісінький день і словечка не промовить. Чого вже пані їй не робить, як не глумиться — мовчить; тільки часом тихесенько очиці на неї зведе. А паненята, як ті п'явочки, вчеплються: "А ти дурна! а твій рід увесь дурний! ану, йди танцювати!" Штовхають її, дряпають, щипають. Вона тільки подивиться, моя голубонька! Пані аж розгнівається та каже: "Се якась кам'яна дівчина!"

VII

Дав Господь весну. Копаємо ми, то сіємо в саду, а Одарка й за поріг не вийшла.

— Яка з неї тут робота буде, — каже пані, — нехай лучче гаптує.

Одного дня одробились, ідемо з саду, а пані й каже:

— Певно, що Одарка не гаптує: або спить, або так куняє.

— А певно, мамо, що не гаптує, — вирвалась старша панночка. — Я добре се знаю.

— Тихо, — каже пані. — Подивимось, що вона робить.

Стали вони підкрадатись... увійшли. Одарка лежить, зложила руки під голівку, бліда-бліда, тільки очі їй сяють; лежить і дивиться на нас

пильно. Аж пані спинилась і нічого не сказала. Перенесла я її в комору, положила на лавці; вже вона й не піднялась.

Все, було, просить:

— Тітко-серце! одчиніть віконце й двері: нехай я світу Божого побачу, нехай подивлюсь у свою сторону!

Пани порадилися між собою, казали бабу привести. Прийшла старесенька бабуса, аж біла; розпиталась, подивилась та й похитала головою.

— Дитино моя нещаслива! — каже, — нехай тії добра не діждуть, що тебе, як пахучу квітку, стоптали, а твій вік уже недовгий!

Перехрестила дівчинку, заплакала та й вийшла.

VIII

Тоді звеліла пані одвезти дівчину в больницу.

— Пустіть мене, пані, — прошусь я в неї, — пригледіть за Одаркою! Я й робитиму вам щиро, що мені загадаєте, і дівчинки догляджу.

— От, — каже, — дурниця! там краще од тебе пригледять.

Не пустила.

В неділю якось вирвалась я, побігла одвідати. Увійшла, дивлюсь: лежить вона, якраз проти вікна, і вікно одчинене.

— Оце, — каже мені старенька служка, що там за недужими доходжає, — як почала ваша дівчинка просити та молити — положіть мене проти вікна та положіть, то я й мусила їй догодити.

— А що, Одарочко, — питаю, — як?

Вона подивилась на мене та й каже:

— Тітко-серце! у нас тепер вишні та черешні цвітуть, а далі й мак красуватиметься... А тато й мама?.. Нема вісток?

— Ще нема, любко, — кажу. — Я тоді зараз прибіжу до тебе. Чи не бажаєш ти чого, Одарцю?

— Ні, тіточко, нічого не бажаю, нехай тільки од вікна не женуть.

IX

Ото так, у неділю я її одвідала, а в четвер почули ми, що вмерла. Побігла я туди: вона вже на столі. Свічечка горить, а нікого нема. І така ж вона хороша лежала, як ангелятко Боже!

Надійшла старенька служка.

— О! — каже, — поплакала я над вашою дитиною, серце! Та така ж тиха та покірлива вона була! такої любої душі зроду-віку ще не бачила! Ввійшла я до неї вчора, вона спинається на вікно. "Ой, — кажу, — дівчинко! Що се ти робиш?" — "Пустіть, мене, — каже, — пустіть, бабусю, нехай я туди гляну востаннє... Там мій батько й мати живуть..." Та так жалісно, як пташенятчко, киличе — пустіть! Я й пустила. Піддержала її трохи; вона все дивиться пильно-пильно в сині далекості; а сльози, мов перло, сиплються мені на руки, теплі-теплі... Сонце саме заходило... Загледіла — вишня в саду цвіте: "Принесіть мені, бабусю, вишневу квіточку... принесіть, бабусенько!" Я пішла та й принесла. Вона взяла. "О,

яка ж пахуча, — каже, — та свіжа! Спасибі вам, серце бабусю!" Лягла і квіточку коло себе положила. "От уже й сонечко низенько", — каже та й почала тоді згадувати батька й матір; все їх гукала, все до їх промовляла: "Тату мій, тату! Нащо ви мене покинули? Матіночко! візьміть мене!.. Ой покинули ж мене, покинули саму!.. Мамо!.. Тату!.. Рідні мої та любі!.." Нехай Господь її прийме, мою голубоньку, на своє надро! Так-то вже я поплакала на старості літях!

В п'ятницю її поховали. Як спускали домовину в яму, то все над нею білі голуби кружляли. Сонечко грало, мов розсипалось по землі золотим промінням. Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмарка не збіжиться. Душа праведна переставилась!